

**REFLEXE MODERNÍCH NÁRODNÍCH DĚJIN
NA POŠTOVNÍCH ZNÁMKÁCH: OD HISTORICKÉHO PRAMENE
K MEDIÁLNÍ VÝCHOVĚ**

KAMIL ŠTĚPÁNEK

First, the text presents the characteristics and specificities of postage stamps as a source of information about the historical facts. Then it examines the didactic and methodological aspects of the application within history teaching and then deals with the educational potential of postage stamps in developing interdisciplinary cooperation.

Key words: History teaching; didactics of history; postage stamps; propaganda; medial education.

Poštovní známka, vynález 19. století, zpočátku plnila pouze funkci dokladu o předplacené poštovní službě. V průběhu následujícího věku však prošla razantní proměnou a dalekosáhle překonala své původní určení. Nejenže prodělala hlubokou estetickou proměnu, stala se také významným prostředkem státní propagace a tabulí cti.¹

Nedílnou součástí každé poštovní známky je obrazová informace, která ve spojení s krátkým textem, respektive číselným údajem představuje logickou vazbu na názorné vzdělávání. V dějepisné výuce přitom reprezentují jednu z nejstarších pomůcek právě obrazová edukační média, posilovaná stále novými impulsy směřujícími k přístupnosti a vizualizaci poznání. Mají žáka emočně oslovit, podpořit konkretizaci, zpřítomnění a oživení abstraktních obsahů, vyvolat empatii a napomoci k lepším učebním výsledkům. Samozřejmě se míjí svým maximálním účinkem, jsou-li použity pouze jako ilustrace nebo úvodní motivace.

Známky tedy nemusejí být zdaleka jen objektem zájmu filatelistů.² Mají povahu obrazového pramene a obsahují podobně jako textové zdroje hodnotné informace o době svého vzniku. Pro historické poznání vyžadují nicméně uplatnění odpovídajících metod pramenné kritiky a pro naše účely i adekvátní didaktickou implementaci do dějepisné výuky.³ Logicky jim z hlediska třídění pro potřeby edukace náleží místo jednak mezi autentickými prostředky výuky a jednak mezi médii smyslového vnímání, reprezentovanými zejména fotografiemi, karikaturami, plakáty, reprodukcemi malířských děl apod. Při jejich aplikaci je však třeba si obzvláště připomínat, že přes sugesci autenticity představují dobový úhel pohledu na historickou realitu, navíc okem

¹ Současné známky českého státu jsou vydávány prostřednictvím Ministerstva obchodu a průmyslu České republiky a chráněny hned několika zákony – např. autorským nebo jako ceniny k úhradě služeb v České republice § 35 zákona č. 29/2000 Sb., o poštovních službách.

² Vlastní nosný pilíř filatelie, spočívající ve vášni objevování nedokonalostí, výjimečností nebo nedostatků jako výsledku práce týmu tvůrců a producentů známky, je v tomto textu z logických důvodů prakticky zcela opominut. Příspěvek se rovněž výrazněji neopírá o odbornou filatelistickou terminologii a rezignuje také na striktní typové označení použitého filatelistického materiálu. Pozornost je omezena na náměty politického významu a jejich didaktické rezervy.

³ Inspirativní účinek nasazení poštovní známky ve výuce spočívá mimo jiné v jejím potenciálu alternativního rozšíření individuální mimoškolní zájmové činnosti žáků. Propagací filatelie nepochybně přispíváme nejen k všeobecnému vzdělání a rozvoji historického vědomí žáka. Při práci s poštovními známkami se objevují a prohlubují i odborné a specifické, tedy odborně filatelistické dovednosti. Tyto mohou pro změnu podporovat rozvoj některých osobních vlastností, jako je trpělivost, smysl pro estetiku třídění filatelistického materiálu apod.

Poštovní známka tvoří pevnou součást historické kultury a nepochybně představuje i jeden z prostředků masového ovlivňování. Potenciálu filatelistického materiálu proto využívá i populárně-naučná literatura ve snaze podat odborné historické téma ve srozumitelné formě co nejširší veřejnosti. Stane-li se, že vzniknou tzv. přetiskové známky, obvykle svědkové obtížných období poštovní komunikace, jsou také důležitým dokladem dějinných zlomů. Autoři jedné z prvních polistopadových učebnic dějepisu, vědomi si této skutečnosti, neváhali využít jejich symbolické sdělnosti a taktó dokumentovali přelomový mezník národní historie (viz obr. vlevo). Didaktický a metodický kontext však nenásledoval.

konkrétního výtvarníka, a realita je tedy obvykle podřízena zobrazování subjektivními estetickými měřítky tohoto umělce. Není divu, že žákům⁴ jsou často recepce a chápání tehdy běžné a typické dobové symboliky⁵ kvůli časovému odstupu ztíženy nebo zcela znemožněny.⁶ Za průkopníky edukačního potenciálu poštovních známek při formování historického vědomí žáka u nás můžeme s jistotou dávkou nadsázky označit již autory prvních polistopadových učebnic. Byli to právě oni, kdo názorně symbolizoval přelomovou událost našich moderních národních dějin na přebalu publikace poštovní známkou starého mocnářství s přetiskem Československo.⁷

Poměřováno optikou obecnějších souvislostí představuje poštovní známka, jejíž výpovědní hodnota se skládá z ducha doby i jejího tvůrce, estetický odraz historické kultury a logicky se podílí určitou mírou na formování historického vědomí. Konkrétní informační hodnota se však skrývá nejen ve vlastním objektu, ale i ve způsobu šíření. Ve spojení s obálkou, pohlednicí nebo korespondenčním lístkem nám prozrazuje v prvé řadě místo svého původu a účastní se jistým způsobem komunikace mezi lidmi. Sama poštovní známka je pak nositelem obsahu – dat o osobách, událostech nebo jevech, které mají nebo měly ve své době pro zadavatele díla zásadní význam.

Jak uvidíme dále, poštovní známky se ukázaly podobně jako plakáty⁸ vhodným prostředkem k uplatnění přesvědčovacích strategií.⁹ Jsou také čitelným médiem názorně sdělovacím, k jakým

⁴ K úvodu do problematiky slouží širšímu okruhu zájemců vícero kvalitních publikací, některé akceptují věkovou přiměřenost textu. Srov. blíže MACKAY, J.: *Známky a kouzlo filatelie*. Praha 2007; MAASSEN, W. – BRENDL, L.: *Známky*. Praha 2008; KARÁSEK, J.: *Vzácnosti a zajímavosti československých poštovních známek*. Brno 2000; KARÁSEK, J.: *Československé poštovní známky a jejich padělků 1918–1939*. Brno 1998.

⁵ http://wiki.kurzy.cz/Komunistick%C3%A1_symbolika [cit. 11. 9. 2013].

⁶ Srov. blíže Infolia. Online magazín o filatelii [online]. Dostupné z: <http://www.infolia.cz/> [cit. 11. 9. 2013]; nebo uživatelsky příznivější (s možností přepínání textového a obrázkového seznamu jednotlivých ročníků) Filaso.cz [online]. Dostupné z: <http://www.filaso.cz/katalog-rocnik/csr/1977> [cit. 11. 9. 2013].

⁷ MAREK, J. et al.: *České a československé dějiny od roku 1790 do současnosti*. Díl II. Praha 1991.

⁸ Na rozdíl od plakátové produkce si však výhradní kontrolu, a nejen proto, že jde o ceninu, ponechal stát.

⁹ Ani v demokratických společnostech nebývá u poštovních známek propagační funkce potlačena nebo zcela eliminována, neboť v každém zřízení plní také funkce politické.

tradicím a odkazu se daný státní útvar hlásí, respektive co významného považuje za hodno připomenutí. Třetí zprostředkovatelská úloha využívá známky při naplnění potřeby jedince být začleněn do společnosti.¹⁰ K sebeidentifikaci, obzvláště s novým modelem státního zřízení, jsou sofistikovaně využívány výmluvné kombinace znakovosti. Ty napomáhají tvorbě občanského smyslu pro identifikaci s novou skutečností. Typický příklad představují známkové emise padesátých let s náměty dělnických profesí a rolnictva propojenými komunistickou symbolikou. Avšak zatímco o karikaturách, plakátech nebo fotografiích bylo pojednáno již ve větším množství didaktických textů, potenciál poštovních známek pro historické vzdělávání dosud zůstává víceméně skryt.

Obrazové informace, které nejsou zcela srozumitelné, mají na lidské vnímání podobný dopad jako rozostřený obraz. S ohledem na připomenutou skutečnost podvědomě rozpoznáváme v poštovních známkách s jejich charakteristickými znaky atraktivní didaktický potenciál vyučovacího prostředku. Vhodně volené implementace do edukačního procesu mohou „rozmazaný“ pohled upřený na obrazová sdělení cvičit v žádoucím ostření. Neznamená to jen zvyšování žákovy schopnosti kritického vnímání a citlivosti přijímání obrazové informace. V průběhu procesu si bude rovněž rozvíjet potřebné dekódovací návyky a dovednosti. Práce s historickými obrazy zastoupenými poštovními známkami může žákovi napomoci relativizovat současné způsoby zobrazování jako jediné možné, způsob, jakým se na obrazy dosud díval, i zaběhané návyky přijímání vizuálních sdělení. Ačkoli mnohé poštovní známky, obzvláště vhodné pro dějepisnou výuku, právě neohromují originalitou, je na nich ještě více než u jiných ikonických textů patrná snaha rovnocenně nahradit složitou verbální argumentaci jednoznačným uměleckým ztvárněním propagovaného námětu. Aby vzbudily souhlasné reakce, obsahují motivační náboj. Tuto skutečnost může vyučující využít nejprve k rozvíjení schopnosti žáka vyvozovat význam z dojmů a posléze jej vést k dovednosti uvažovat v historických souvislostech.

Dříve než se rozhodneme tento teoretický rámec aplikovat při výuce moderních národních nebo světových dějin, připomeňme si, že jeden z klíčů k úspěšnému řešení představuje přiměřený výklad mechanismů propagandy. Problematikou praxe, techniky a účinku propagandy se intenzivně zabýval například americký politolog a teoretik komunikace Harold Lasswell. Dospěl k názoru, že propagandu lze charakterizovat jako řízení kolektivních postojů prostřednictvím manipulace s významovými symboly. Slovo postoj je použito proto, že obsahuje tendenci jednání podle jistých hodnotících paradigmat. Existence postoje přitom není reakcí na vlastní zkušenost, nýbrž výsledkem výkladu znaků s konvečním významem. Hodnotícím paradigmatem může být výraz tváře, postoj těla nebo promyšlená gesta. Lze říci, že tyto skutečnosti mají v rámci konkrétní sociální skupiny standardní význam – terminologicky jsou významovými symboly. Významové symboly slouží k vyjadřování postojů, které zároveň postoje v sociální skupině upevňují nebo cíleně proměňují ve svůj prospěch. Jejich funkce je proto nejen vyjadřovací, ale i propagandistická. Cílový záměr se neomezuje jen na posílení pozitivních postojů vůči zdroji propagandy, ale i na změnu těch dosud negativních v opačnou hodnotu, respektive na ochranu před nepřátelskými postoji.¹¹

V logické návaznosti na účinnost plakátové tvorby byla během první světové války objevena také známka jako prostředek propagandy. Že jsou známky ideální propagandistický prostředek, věděly však nejen zneprátené státy během velkých moderních válečných konfliktů.¹²

¹⁰ Ke specifikům sociologického začleňování jedince do společnosti srov. např. NAKONEČNÝ, M.: *Sociální psychologie*. Praha 2009, s. 320–340.

¹¹ LASSWELL, H. D.: *The Theory of Political Propaganda*. The American Political Science Review 21, 1927, č. 3, s. 627–630 [online]. Dostupné z: <http://www.gobookee.net/lasswell-propaganda-theory/> [cit. 10. 9. 2013].

¹² BURGER, A.: *Komando padělatelů*. Praha 1983. Vzpomínky vězně koncentračního tábora Sachsenhausen, ve kterých zachycuje činnost padělatelské dílny falšující peníze a doklady země antihitlerovské koalice, mj. také anglické

Zejména diktátorské režimy, jako například sovětské Rusko nebo velkoněmecká říše, využívaly známkové motivy za účelem vlastní propagandy. Kult osobnosti obestírající Stalina, Mussoliniho nebo Hitlera byl posilován vysokými náklady jednotlivých známkových emisí. Srovnatelné jsou však i kultury osobnosti našeho prvního dělnického prezidenta, rumunského Čaušeska, maďarského regenta Hortyho nebo španělského diktátora Franka. Na známkách se nicméně vyskytují i osobnosti se symbolickými funkcemi, které do diktátorského souboru nepatří – například králové a královny nebo demokraticky zvolení prezidenti, významní představitelé vědy a kultury. Poměrně známý příklad účelového zobrazování historických událostí nalezneme na známkových emisích bývalého Sovětského svazu. Nebývale rozsáhlý prostor byl poskytnut dobývání vesmíru sovětskými vědci a kosmonauty. Sovětský svaz touto cílenou propagandou demonstroval technologickou převahu s logickou návazností nároku na vůdčí postavení ve světě. Podobně propaganda ekonomických záměrů na známkách komunistických režimů uzurpovala jediný možný model vývoje společnosti.¹³

Jak bylo v úvodních pasážích již nastíněno, známková tvorba vždy pohotově reagovala na významné společenské změny, a proto je tedy přinejmenším zajímavou alternativou pro práci v dějepisné výuce. Pro naše účely je však navíc metodicky inspirativní odlišovat tvorbu vzniklou pro aktuální potřeby a výroční emise k danému tématu.

Didakticky i metodicky motivovaný příběh samostatného československého státu přiblížený ikonickým textem poštovních známek začíná aktivitami našich zahraničních jednotek na frontách první světové války.¹⁴ Chronologicky nejstarší (a později také výroční) uplatnitelné náměty tedy evokují dramatické osudy československých legií. Pro spojové a poštovní potřeby nejpočetnějšího sboru v rozlehlém Rusku prakticky ve stejném období, kdy se rodil československý stát, totiž vznikaly originální poštovní známky.¹⁵

1918–1938

Přetiskové známky s textem „*Pošta československá 1919*“ na starorakouských s motivy panovníka nebo panovnické koruny jsou nejen historickým dokladem budování samostatného státu na troskách mocnářství, ale i ukázkou obtížného období, které naše pošta na počátku československé státnosti prožívala. Od prvního března 1919 si nicméně výhradní platnost přisvojily již jen známky československé.¹⁶ V ohnisku námětového zájmu se ocitli první prezident s nejbližšími spolupracovníky Edvardem Benešem a Milanem R. Štefánikem nebo všesokolské slety. Přesun zájmu k výročím z bitevních polí v polovině třicátých let posiloval nejen bojové tradice prvorepublikové armády, ale s velkou pravděpodobností již reagoval na zhoršující se mezinárodněpolitickou situaci v Evropě. V příslušné hodině můžeme pracovat nejen s celou řadou faktografických údajů váza-

známky. Viz též Padělky známek pro válečnou propagandu [online]. Dostupné z: <http://www.fronta.cz/padelky-znamek-pro-valecnou-propagandu> [cit. 3. 9. 2013]; Jak bude. Válečná propaganda [online]. Dostupné z: <http://www.fronta.cz/plakat/jak-bude> [cit. 3. 9. 2013].

¹³ Mimo jiné viz např. pětiletky, násilnou kolektivizaci či budování těžkého průmyslu na známkách zemí sovětského bloku.

¹⁴ Souvislejší politicky orientované pokrytí národních dějin do roku 1918 je z hlediska známkové tvorby více než problematické, přesto však lze nalézt řadu zajímavých motivů. Za jiné uvádíme 150. výročí revoluce 1848, Česká republika, 15 Kč.

¹⁵ Srov. blíže Legionáři na poštovních známkách první Československé republiky [online]. Dostupné z: <http://csol-mb.net/legionari-na-postovnich-znamkach-prvni-ceskoslovenske-republiky-id1427.html> [cit. 2. 9. 2013]; TROJAN, M.: *Katalog poštovních známek Československo*. Praha 1996.

¹⁶ Státní přetisk známek starorakouských a uherských. Nařízením ministerstva pošt a telegrafů v Praze č. 3426-VI-29 ze dne 8. února 1919 (Věstník č. 9, s. 32) se staly starorakouské a uherské známky na půdě Československé republiky neplatnými.

ných k jednotkám ve Francii, Itálii a Rusku, ale i s výmluvnou symbolikou. Znamky přibližují historické korelace roty Nazdar, České družiny, bitvy u Zborova, Bachmače nebo Arrasu.

1938–1939

V důsledku Mnichovské konference v září 1938 prošlo území první republiky zcela fatálními proměnami. Teritoriální a správní mutace přesvědčivě zachytilo nejen nouzové přerazítkování stávajících emisí, ale i nová tvorba. Žáci objeví na známkách, které kolovaly v tehdejších čerstvě okupovaných Sudetech, výmluvně přetisky „*Wir sind frei!*“ („*Jsmo svobodní!*“), doprovázené nacistickými symboly a identicky motivovanými razítky. V této souvislosti jistě stojí alespoň za metodické zvážení vhodnosti (v regionálně příslušné hodině) případná edukační činnost s ofrankovanými obálkami. Jako svědkové této neklidné doby se totiž zachovaly také dopisnice z území Těšínska a jižního Slovenska (resp. Zakarpatské Ukrajiny) s daty polského i maďarského záboru. Pro filatelisty jde nepochybně o zajímavé, pro žáky však již o informačně dosti zašifrované primární informační zdroje. Historickou změnu, o které hovoříme, nadto stvrdily vylepené polské a maďarské výplatní známky.

Nová pomnichovská druhá republika, označovaná oficiálně Česko-Slovensko, toho v oblasti poštovní komunikace za 167 dní své existence nemohla mnoho stihnout. Slovenské autonomistické a separatistické tlaky se však do známkové tvorby přesto promítly. Na několika emisích (např. s portrétem Tomáše G. Masaryka) se v názvu, jako němý svědek postupného zániku společné státnosti, objevuje historická pomlčka.

1939–1945

Počátky šestileté německé okupace zřetelně dokumentuje další přetiskové provizorium. Dokud se nedostávalo poštovních známek odrážejících novou situaci, nahrazoval je přeškrtnutý text „*Československo*“, označení „*Böhmen u. Mähren*“ a překlad „*Čechy a Morava*“. Nicméně „ochranu“ velkoněmecké říše posléze výmluvně dokumentují již regulérní protektorátní známky. Jakmile se poštovní komunikace dostala pod kontrolu podle představ nacistů, získal pocho-pitelně největší prostor ve známkových emisích Adolf Hitler. A tady začíná filatelistický příběh propagandy odvíjející se od známé protektorátní fotografie. Snímek s Adolfem Hitlerem hledícím z okna Hradu na pokořenou Prahu byl rytcem převeden do známkové podoby, aby českým občanům protektorátu v dvoubarevné sérii neustále připomínal vnucenou nesvobodu. Jiným, sběrateli vyhledávaným, počinem se stala vzpomínková emise vydaná totalitním režimem v den prvního výročí úspěšného atentátu na zastupujícího říšského protektora.¹⁷ V průběhu roku 1944 se však Německo ocitlo v hluboké krizi, symbolicky vrcholící příštího jara pádem Berlína. Agónie okupační správy prudce aktivizovala české rezistenční hnutí a v zářijí 5. května 1945 vypuklo ozbrojené povstání. Originálním historickým dokladem ukončení bojů a bezprostředního převzetí moci v jednotlivých regionech jsou tzv. revoluční přetisky „*Osvobozené Československo 7. V. 1945*“ přes známkový portrét Adolfa Hitlera a podobně „*Pravda vítězí, ČSR*“ s lipovou ratolestí. Podnět k jejich vzniku dali obvykle jednotlivci nebo provizorně ustavené orgány, jakmile došlo ke stažení německých jednotek. Nejen pro symbolický význam, ale i omezené množství se staly mezi sběrateli velmi vyhledávané.¹⁸

¹⁷ ČVANČARA, J.: *Heydrich*. Praha 2011, s. 275.

¹⁸ Srov. blíže UHLÍŘ, J. B.: *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha 2007, s. 370–375; ČVANČARA, J.: *Heydrich*. Praha 2011, s. 275; BENEŠ, F. – TOŠNĚROVÁ, P.: *Monografie československých a českých známek a poštovní historie – pošta v době nesyvobody*. Díl XI/2. Praha 2013.

Paralelní dějství příběhu, zahájené úplným odtržením Slovenska a vznikem samostatné Slovenské republiky na jaře 1939, opět vyvolalo potřebu přetiskových známek. Prostřednictvím provizoria tak byl razítkovou barvou nesmazatelně zachycen definitivní zánik první republiky. Po jeho překonání Slovenská republika označovala svoji produkci známkových cenin v období 1939–1945 jako Slovenská pošta nebo Slovensko. Známky Slovenského státu najdou v českém školním dějepisu jistě uplatnění alespoň prostřednictvím minigalerie politických osobností, které ovlivnily vývoj na autonomním a posléze odtrženém slovenském území: Andreje Hlinky a Josefa Tisa.

1945–1948

Vliv osvobození Československa spojeneckými armádami a účast dobrovolníků v odboji se bezprostředně promítly i do známkové tvorby. Rytci a grafici zpracovali náměty československých státních symbolů, státníků, militarií a v neposlední řadě válečných hrdinů zahraničního odboje.¹⁹ První výročí Květnového povstání 1945 oslavil osvobozený stát kupříkladu symbolickou sérií s aršíkem, na níž sv. Jiří zabíjí draka.²⁰ Po počáteční potřebě vyjádřit význam válečného vítězství, ale i obětí nacistického teroru – Lidic a Ležáků – nastoupila zásadní ekonomická témata reprezentovaná dvouletým plánem hospodářské obnovy.

1948–1989

Známková tvorba tohoto období měla především aktivně napomáhat legitimizaci komunistického režimu. Mezi typickými náměty, doplněnými obligátní rétorikou, nalezneme glorifikaci pětiletých plánů či elektrifikace tratí a nápisy „*Socialistickým soutěžením k plnění plánu, mechanizaci k vyšším výnosům zemědělství*“, „*Rozoráváme meze*“, „*Společný chov dobytka*“. Vzorem a poručníkem prováděných přeměn byl Sovětský svaz, propagovaný v nejrůznějších variacích, mj. textem: „*Socialistické soutěžení a sovětské metody práce zlepšují železniční dopravu*.“ A plnou parou uhánějící vlaková souprava vyzdobená pěticípou hvězdou nenechává nikoho na pochybách, s jakou rozhodností bude naplněn scénář: „*Se Sovětským svazem na věčné časy*.“ Obraz komunistické budoucnosti dotváří náměty elektrifikace tratí v duchu Leninova hesla „*Elektrifikace a [...] rovná se komunismus*“. O hybných silách nové společnosti a ideologických prioritách ujišťují recipienta vyobrazení usmívajících se horníků s případným textem „*Hornictví, hrdinné a čestné povolání, socialistickým soutěžením k plnění plánu*“, dělnických profesí a neméně optimistických družstevníků. Opakovaně se připomínaly založení a sjezdy Československého svazu mládeže, Svazu slovenské mládeže a Komunistické strany Československa, výročí smluv se Sovětským svazem, opakovaly se portréty Vladimíra Ilijiče Lenina (1949, 1954, 1960, 1970, ale také v roce 1990!)²¹ nebo vítězství sovětského člověka nad vesmírem při příležitosti letu Jurije Gagarina do kosmu. V roce 1982 režim účelově a výběrově připomněl z dějin první republiky 50. výročí mostecké stávký. V rejstříku propagovaných témat samozřejmě nesměla chybět, pro existenci komunistického státu tak zásadní, výročí tzv. Vítězného února

¹⁹ Neobyčejné osudy jedné takové emise zaujaly natolik, že se staly hlavním tématem televizního Historického magazínu. Historický magazín. Česká televize [online]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095687448-historicky-magazin/207452801280034/> [cit. 28. 8. 2013].

²⁰ Srov. blíže Galerie poštovních známek Československa a České Republiky [online]. Dostupné z: <http://filatelie.fsr.cz/index.php?cat=4> [cit. 28. 8. 2013].

²¹ V sérii výročí osobností z roku 1990 figuruje Vladimír I. Lenin společně s Tomášem G. Masarykem, Emilem Zolou, Bohuslavem Martinů, Jaroslavem Heyrovským a Karlem Čapkem.

(1958, 1968, 1978, 1988). V 1989 se dostalo na poštovní známce místa i pro památku Jana Opletala prostřednictvím 50. výročí 17. listopadu s dějinným účinkem na další vývoj, s čímž zadavatelé emise jistě nepočítali. Mezi náměty sice nechyběla ani výročí vzniku samostatného státu, nicméně propagandisticky manipulovala s recipientem ideologickým „poopravením“ původní státní symboliky.

1990 až současnost

Teprve v roce 1990 mohlo být prostřednictvím motto „*Památce oběti bezpráví*“ poukázáno na justiční vraždu Milady Horákové (1950) a problematiku politických procesů. Připomínání pro bývalý režim nepříjemných témat však neskončilo a prostor konečně dostal jak západní odboj, tak i oběť Jana Palacha. Nenásilný konec komunistického režimu v listopadu 1989 však s mírným zpožděním reflektovala známková tvorba až po rozdělení společného státu.

Rozhodujícím podnětem pro uplatnění známek ve výuce dějepisu nemusí být nutně jen časová osa. Česká republika totiž patří k oněm nemnoha zemím, které důsledně dodržují tradici zobrazování vrcholného představitele státu na známkách. Kromě dokladování všech změn v prezidentském křesle můžeme uvažovat i o nejrůznějších mezipředmětových vztazích. Není nikterak obtížné si představit, že by poštovní emise byla vnímána nejen jako nástroj režimní propagandy a společenské reflexe, ale i jako alternativní materiál zrcadlící dobovou cenovou hladinu ve vztahu k příjmům obyvatelstva. Jednoduchými početními konstrukcemi a úkony tedy podpoříme mezipředmětové vztahy s matematikou. Celá škála nepolitických emisí, připomínajících významné vědce z oblasti fyziky, chemie, biologie a motivy z botaniky i zoologie, nabízí v analogické linii uplatnění příslušného rejstříku interdisciplinárních vazeb.

V metodickém ohledu připomeňme alespoň nejdůležitější pravidla uplatnění ikonického textu: popis obrázku (osoby, předměty, symboly místa – a jejich uspořádání); analýza (Jak jsou osoby apod. ztvárněny? Jaký je význam symbolů? Na koho se svým sdělením známka obrací?); interpretace (Za jakým účelem dílo vzniklo? Co a proč nebylo zobrazeno?). Žáci mohou plnit následující úkoly, sloužící zejména k fixaci, respektive opakování učiva: Seřaďte známky chronologicky podle vyobrazených událostí. Seřaďte známky podle uvedení do oběhu. Můžeme zjišťovat znalosti žáků o vyobrazených událostech, druh média, ze kterého mají o událostech či osobách informace, a zadávat drobné úkoly na prohloubení těchto informací za použití médií (internet apod.).

Následující tabulka představuje reflexi historických dějů optikou námětové filatelie a zároveň možné řešení základního žakovského úkolu – správné orientace v čase při uspořádání netříděného filatelistického materiálu s odlišením dobových a připomínkových emisí. Posílí u žáků dovednosti v oblasti poznatkové, odborně oborové i komunikační. Známková produkce mnoha desetiletí přirozeně nabízí nejrůznější, na sobě nezávislé, úkoly odstupňované podle náročnosti. Ať už budou žáci řadit známky do prázdného formuláře, a tak procvičí znalosti chronologie, nebo se pokusí reflektovat politické a režimní proměny vztahu k jednotlivým tématům historie.

REFLEXE MODERNÍCH NÁRODNÍCH DĚJIN NA POŠTOVNÍCH ZNÁMKÁCH:
OD HISTORICKÉHO PRAMENE K MEDIÁLNÍ VÝCHOVĚ

učivo	období	dobové emise	výroční a upomínkové emise
Boj za vznik samostatného státu a československé legie	1915–1918		
Vznik Československé republiky	1918–1919		
První Československá republika	1918–1938		
Mnichovské události, rozpad první republiky, druhá republika (Česko-Slovensko), okupované Sudety	1938–1939		

<p>Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika (Slovenský štát)</p>	<p>1939– 1945</p>		
<p>Květnové povstání a osvobození</p>	<p>1945</p>		
<p>Poválečná obnova</p>	<p>1945– 1948</p>		

REFLEXE MODERNÍCH NÁRODNÍCH DĚJIN NA POŠTOVNÍCH ZNÁMKÁCH:
OD HISTORICKÉHO PRAMENE K MEDIÁLNÍ VÝCHOVĚ

učivo	období	dobové emise	výroční a vzpomínkové emise
Stalinské období ČSR a vývoj do r. 1968	1948–1968		

			
<p>Pražské jaro a sovětská invaze</p>	<p>1968– 1969</p>		 <p>1991</p>

REFLEXE MODERNÍCH NÁRODNÍCH DĚJIN NA POŠTOVNÍCH ZNÁMKÁCH:
OD HISTORICKÉHO PRAMENE K MEDIÁLNÍ VÝCHOVĚ

<p>ČSSR v období „normalizace“</p>	<p>1969– 1989</p>		
<p>Sametová revoluce</p>	<p>1989</p>		<p>2009</p>
<p>ČSFR a její rozpad</p>	<p>1990– 1992</p>		<p>1999</p>
<p>Česká republika</p>	<p>1993 – sou- časnost</p>		

Další náměty pro práci v hodině:²²

- 1) Úkol: Analyzuj a porovnej obrazové, textové i číselné údaje na předložených poštovních známkách! Uspořádej chronologicky a vlož do tabulky! Při řazení filatelistického materiálu současně rozlišuj dobové a výroční či vzpomínkové vyobrazení!
- 2) Úkol: Na mapě *První světová válka 1914–1918* vyhledej podle údajů ze vzpomínkové emise československých zahraničních jednotek místa formování jednotlivých vojenských útvarů (Kyjev, Bayonne).

3) Úkol: Počátky československého zahraničního odboje v první světové válce připomněla po dvaceti letech série výročních známek. V tomto textu je zastupuje *IKČ Československo 1914–1934* s tématem *Přísaha roty Nazdar v Bayonne*. (Přestože jde o čtyři známky v sérii, k zadání úlohy postačí kterákoli z nich.) Žáci ve skupině plní např. úkoly: popis vyobrazení, identifikace symboliky, lokalizace na mapě *První světová válka 1914–1918*, zjištění podrobných faktografických údajů o zahraničních jednotkách (tj. všechny země, ve kterých byly československé jednotky ustaveny, jejich názvy, počáteční či finální údaje o počtech příslušníků, vysvětlení širšího historického pozadí). *Orientační návrh řešení: symbolika – český lev, lipové ratolesti, vavřín, meč apod., jednotky – rota Nazdar v Bayonne roku 1914; Česká družina Rusko roku 1914, Itálie roku 1918 atd.*

- 4) Úkol: Na základě svých znalostí o jednotlivých obdobích moderních národních dějin zdůvodni preferovaná známková témata a chybějící témata, která se naopak mohla objevit až dodatečně na výročních či připomínkových známkách. *Orientační návrh řešení: protektorátní známková tematika – Adolf Hitler, zraněný německý voják, Reinhard Heydrich versus poválečná tematika, zahraniční i domácí odboj, Lidice; období reálného socialismu – symboly komunistického učení, spojenectví se Sovětským svazem versus demokratický stát po listopadu 1989, Václav Havel, totalitní perzekuce, Milada Horáková, svobodné volby apod.*

5) Úkol: Pojmenuj typickou symboliku jednotlivých historických úseků našich národních dějin, jak je na filatelistickém materiálu vyobrazena; odlišuj symboliku státní, vojenskou, ideologickou apod. *Orientační návrh řešení: lev, lipové ratolesti, vavřínové ratolesti, meče, zaťaté pěsti, srp, kladivo, hvězda, rudá barva, ozubená kola apod.*

- 6) Úkol: Na základě obrazových, textových a číselných údajů poštovní známky pojmenuj srozumitelně historická období našich moderních dějin a zadavatele či objednavatele jednotlivých emisí známek. *Orientační návrh řešení: „normalizace“, „protektorát“ apod.; např. německá okupační správa, komunistický režim padesátých let, „normalizační“ období apod.*
- 7) Úkol: Popiš vybrané známky a pokus se vyložit záměr zpracovaných námětů, důvod jejich vzniku. Oba postupy – popis a výklad – od sebe důsledně oddě! *Orientační návrh řešení: např. přísaha roty Nazdar; podpora vojenských tradic první republiky.*
- 8) Úkol: Objasni souvislost mezi vyobrazenými osobnostmi na známkové sérii první republiky (Tomáše G. Masaryka, Edvarda Beneše a Milana R. Štefánika). *Orientační návrh řešení: propagace politiků, kteří vzájemně spolupracovali v odboji za první světové války a významnou měrou se zasloužili o vznik samostatného československého státu.*

²² Kompendium navržených úkolů si nenárokují vyčerpávající pokrytí tématu a pouze naznačuje směr, kterým je možné se orientovat ve školské praxi. S ohledem na rozsah textu jsou vyobrazeny pouze poštovní známky nezbytné nutné pro srozumitelnost zadání a současně redukovány jejich rozměry na minimální možnou míru. V návrhu skutečného metodického materiálu je velikost upravena vždy podle potřeby.

- 9) Úkol: Pokus se vysvětlit proč a kdy byly vybrané historické události připomenuty výročními emisemi a proč jiné zůstaly nepovšimnuty? *Orientační návrh řešení: tabulka a přímá souvislost s dobovým politickým uspořádáním.*

10) Úkol: Legionářské tradice – výroční známky. Vyhledej na mapě Evropa – první světová válka místa související s formováním československých jednotek. Obsahují-li známky také chronologické údaje, seřaď je správně a vyhledej v literatuře, případně na internetu podrobnější informace. Na jejich základě se pokus sestavit souvislé sdělení (objasni historické souvislosti).

- 11) Úkol: Identifikuj osobnosti na známkách, jejich úlohu v historii a vzájemné vztahy. Pokus se podle námětů na známkách a průvodních textů pojmenovat ekonomické, politické a sociální priority komunistického režimu.

12) Úkol: Vyhledej v učebnici nebo v textu podrobnější historické údaje o osvobození republiky v den provedení přetisku protektorátní známky (zde 7. května 1945). *Orientační návrh řešení: důsledek květnového povstání proti okupaci probíhajícího od 5. května 1945, tedy třetí den povstání; živelně použito v místech, kde se pošty a spojové služby dostaly z dosahu zanikající protektorátní správy.*

13) Úkol: Popiš, analyzuj a vyhodnoť přesvědčovací postupy použité v této poštovní známce z padesátých let 20. století. *Orientační návrh řešení: text „Socialistické soutěžení a sovětské metody práce zlepšují železniční dopravu“; možný popis vyobrazení: plnou parou uhánějící vlaková souprava vyzdobená pěticípou hvězdou, rychlost, dynamika, jasný směr vlakové soupravy vyzdobené symbolem zdrojové ideologie (komunistické), text zvýrazňující „zkušeného hospodáře“ (Sovětský svaz); potvrzení účinnosti, správnosti řešení, jeho rozhodné směřování apod.*

- 14) Úkol: Zjisti prostřednictvím internetu, zdali se na tvorbě československých známek podíleli významní umělci a grafici. *Orientační návrh řešení: ano, např. Wikipedie – heslo ceniny: Cyril Bouda, Max Švabinský, Alfons Mucha, Adolf Born a další.*

- 15) Úkol: Zjisti pomocí internetu, zdali jsou od vzniku samostatného československého státu na známkách důsledně zobrazováni jeho prezidenti, resp. nejvyšší představitelé. Pokus se zjistit, jak je to v jiných zemích. *Orientační návrh řešení: zobrazováni důsledně, viz např. prohlídka <http://www.filaso.cz>; tradice ne zcela běžná v jiných zemích.*

16) Úkol: Stručně shrň historické události, které vedly ke vzniku těchto přetiskových známek, doplň chronologické údaje. *Orientační návrh řešení: zánik Rakouska-Uherska a vznik Československé republiky; rozpad druhé republiky a vyhlášení Slovenské republiky 14. března 1939 a Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939.*

17) Úkol: Na základě vyobrazení na známkách a dosavadních znalostí pojmenuj priority komunistického režimu v oblasti hospodářské, ideové a zahraničněpolitické. *Orientační návrh řešení: budování těžkého průmyslu, kolektivizace zemědělství (JZD), těsné spojení se Sovětským svazem, učení marxismu-leninismu.*

18) Úkol: Zopakuj si, co víš o vládě Josefa V. Stalina a o jeho nástupci v Sovětském svazu, a vysvětlí, proč se motiv s jeho vyobrazením v naší známkové tvorbě objevuje naposledy v roce 1955.

Orientační návrh řešení: Josef V. Stalin byl za praktiky diktátorské vlády (nad celým blokem komunistických států) svým nástupcem Nikitou Chruščovem veřejně odsouzen, kult jeho osobnosti potlačen, totalitní režim zmírněn.

19) Úkol: Výstižně popiš postavy vyobrazené na výroční známce, podle průvodních údajů je zařaď do správného období našich národních dějin. Vysvětli obrazné spojení, které autor propaguje. *Orientační návrh řešení: Ozbrojený dělník a ozbrojený husita, dělník pod vedením komunistické strany je pokračovatelem husitských revolučních tradic. Postoje, pohledy, symbolika sevřené pěsti naznačují odhodlanost, pevnou vůli, jasné cíle.*

20) Úkol: Komunistický režim se snažil prostřednictvím propagace, podpory a oslavy vybraných povolání o získání těchto sociálních skupin na svoji stranu, o jejich identifikaci s režimem. Vyjmenuj tato povolání. *Orientační návrh řešení: zejména dělnická povolání – hutník, horník, soustružník, stavební dělník, družstevní rolník; manuální práce.*

21) Úkol: Objekty na těchto známkách představují typický projev kultu osobnosti. Vysvětli proč. (Pomocné pokyny: Nejprve prostřednictvím internetu a údajů, které lze vyčíst, známky chronologicky zařaď, zjisti, kde stál pomník, jakou získal přezdívku, kde se nacházelo mauzoleum, co je to mauzoleum, k čemu sloužilo, připomeň, kdo byl Klement Gottwald, v jaké politické situaci se tehdy nacházelo Československo apod.) *Orientační návrh řešení: Stalinův pomník v Praze na Letné v nadživotní velikosti z roku 1955, přezdívka „fronta na maso“, mauzoleum jako hrobka orientálních vládců versus dělnický prezident apod.*

Ač ztrácí s nástupem technologií 21. století poštovní známka nevyhnutně pozici na spojových a komunikačních frontách, její historická úloha v oblasti propagace a propagandy může být vhodně využita právě v dějepisné edukaci. I z těchto důvodů představuje předkládaný text úvodní nástin teoretických a praktických východisek uplatnění filatelistického materiálu. Problematika úzce souvisí s rozvojem heuristických aktivit a kritických postojů žáků, které se při práci i s dalšími obrazovými prameny, jako jsou plakáty či fotografie, podílejí na rozvoji mediální gramotnosti a vizuální kultury. V daném případě jde tedy osvojení si specifického úsporného jazyka a typických vlastností, kterými k nám promlouvá právě poštovní známka. Úspěšný výsledek této alternativní aktivity vyučujícího nepochybně podpoří vhodné uplatnění metod mediální výchovy a elementárních analytických postupů, se kterými jsou žáci seznamováni v rámci školního dějepisu. Poté díky poštovní známce mohou rozpoznat a pochopit nejen proces posilování národních či státních kořenů a tradic, ale i jejich vykořeňování nebo deformování. Poštovní známka tak má šanci opustit roli pasivní ilustrace, a získá-li své místo v analyticko-receptivních nebo tvořivých činnostech žáků, bude to pozice, která jí právem dávno náleží. Obecný proces školní edukace zase může získat další dílčí podporu v boji proti pasivnímu přijímání vizuálních informací, za rozpoznávání jejich vnitřních hodnot, které spočívají ve významech, vztazích a analogiích.

Summary

Reflection of National History on Postage Stamps: from the Historical Source to Media Education

The text analyses the didactics and methodical aspects of the application of postage stamps in the educational process. Like posters, postage stamps are historical source reflecting especially modern (national) history. On the basis of appropriate selection it is possible to concisely and effectively explain the mechanism of propaganda within history teaching. With the procedure described arises effective alternative educational medium strengthening cross-curricular cooperation – school history – media education.